

Una traça inèdita per a un retaule de Francesc Tramullas*

Santiago Mercader i Saavedra
Universitat de Barcelona
santimerk@yahoo.es

Recepció: 10/11/2019; Acceptació: 12/12/2019; Publicació: 27/10/2020

Resum

L'article tracta de donar a conèixer una traça inèdita de Francesc Tramullas (1722-73) per a la realització d'un retaule dedicat a sant Gaietà de Thiene, fundador dels Teatins. A través d'una comparació amb altres traces conservades i ampliant la mirada a altres retaules de semblant tipologia de mitjan segle XVIII, s'atura en el cas del *Retaule de Sant Pau* de la catedral de Barcelona (1769-70), obra dirigida per Tramullas que guarda semblances amb el dibuix estudiat i del que també s'aporten algunes dades que no han quedat recollides en les fonts bibliogràfiques sobre la catedral.

Paraules clau: Francesc Tramullas, traça, catedral de Barcelona, sant Gaietà de Thiene.

Resumen: *Una traza inédita para un retablo de Francisco Tramullas*

El artículo da a conocer una traza inédita de Francisco Tramullas (1722-73) para la realización de un retablo dedicado a san Cayetano de Thiene, fundador de los Teatinos. A través de la comparación con otras trazas conservadas y ampliando la mirada a retablos de similar tipología de mediados del siglo XVIII, el estudio se detiene en el caso del *Retablo de San Pablo* de la catedral de Barcelona (1769-70), obra dirigida por Tramullas que guarda parecido con el dibujo estudiado y del que también se aportan datos que no han sido recogidos en las fuentes bibliográficas de la catedral.

Palabras clave: Francisco Tramullas, traza, catedral de Barcelona, san Cayetano de Thiene.

Abstract: *An unpublished drawing for an altarpiece by Francesc Tramullas*

This article presents an unpublished drawing by the artist Francesc Tramullas (Barcelona, 1722-73) for the realization of an altarpiece dedicated to Saint Gaietà of Thiene, founder of the Theatines order. Through a comparison with other similar conserved designs and by extending its gaze to other altarpieces from the mid-18th century, it pauses to more closely examine the particular case of the *Altarpiece of St. Paul* (1769-1770) in Barcelona's Cathedral, a work directed by Tramullas that is quite close to the studied drawing. In addition, we provide information about this altarpiece work that has not been gathered by any of the bibliographical sources on the cathedral.

Keywords: Francesc Tramullas, drawing, Barcelona's Cathedral, Saint Gaietà de Thiene.

* *In memoriam* de Joaquim Garriga i Riera (1945-2018).

L'historiador de l'art Bonaventura Bassegoda (1993:10-11) va atribuir una traça d'un retaule indeterminat al pintor del barroc català Francesc Tramullas i Roig (Barcelona, 1722-1773). El dibuix en qüestió (fig.1) mostrava un disseny de retaule amb una figura del titular sant Gaietà de Thiene situat al centre d'una fornícula, acompanyat de dos sants màrtirs vestits a la manera romana. La tipologia de retaule esbossada i la particular tècnica dibuixística de l'artista autor de la traça, a base de llapis, ploma i detalls ombrejats resolts amb una subtil aiguada, li va permetre datar l'obra entorn la dècada de 1760.¹

Uns anys més tard, la investigadora Aurora Pérez Santamaria va descobrir que Francesc Tramullas havia realitzat una altre traça d'un retaule.² En concret localitzà una cita al *Llibre de Resolucions o Actes capitulars de la catedral de Barcelona* de l'octubre del 1769 on s'esmentava que dit artista havia estat autor de la traça del *Retaule de Sant Pau* de la Seu a petició pòstuma d'acord el desig del difunt canonge de la catedral i Vicari general de la diòcesi de Barcelona, Josep Nadal i Ferrer (Pérez 2001:265). Malauradament aquest dibuix no ens ha arribat. De fet això passa en molts altres casos, ja que aquestes traces –utilitzades sovint per acompanyar els contractes notariais–, un cop havien estat emprades com a model per als escultors o arquitectes també eren usades durant la vista final de l'obra, per, de nou, tornar a les mans dels seus autors, que potser les podien usar més endavant per a resoldre futurs encàrrecs (Martinell 1954:31-36). Aquesta pràctica ha fet que ens hagin arribat pocs exemples.

Sortosament el 2015 Bonaventura Bassegoda tornà a fer una útil i molt interessant contribució a l'estudi de dibuixos i traces de retaules catalans recopilant les informacions conegudes fins el moment, però sobretot ampliant la mirada a noves troballes, fet que, per exemple, permeté atribuir una traça més de retaule a Francesc Tramullas. Es tracta d'un preciós disseny d'altar dedicat a sant Llorenç, del segon terç del segle XVIII, esbossat amb ploma i tinta sobre paper, i amb un estil fresc i àgil, propi d'un creador pintor més que no pas d'un escultor de retaules (Bassegoda 2015:236-237).

La trobada fortuïta d'un altre traça inèdita en el mercat de l'art, de característiques similars a l'estudiada per Bassegoda fa que, a dia d'avui, puguem ampliar una mica més el catàleg d'obra d'aquest interessant artista, segurament el millor pintor català de mitjans segle XVIII. El dibuix localitzat (col·lecció Mercader, Barcelona) és, en essència, bastant semblant al que estudià Bassegoda el 1993, però guarda subtils diferències i està si cal

1. Dibuix de 356 x 233 mm. Avui en dia es troba en la col·lecció Domènech-Ballester (Barcelona).

2. El primer en esmentar l'autoria de la traça va ser Mn. Josep Mas, qui també apuntà que Francesc Tramullas pintà el medalló del cos alt que corona el retaule amb la presència de santa Marta, santa Cecília i sant Restitut, antigues advocacions de la capella (Mas 1906:57). Informació que, anys després, és corroborada per Santiago Alcolea (1969:179).

Fig.1. Francesc Tramullas, *Traça de retaule dedicat a sant Gaietà*. Col. Domènech-Ballester.

Fig.2. Francesc Tramullas, *Traça de retaule dedicat a sant Gaietà*. Col. Mercader.

més curosament acabat i perfilat (fig.2). Es tracta d'un dibuix realitzat a llapis, ploma i aiguada grisa sobre un paper verjurat de 290 x 195 mm. Mostra una estructura de retaule de mides discretes que consta d'un carrer central una mica desenvolupat on destaca la figura d'un sant, segurament sant Gaietà de Thiene, vestit amb els hàbits de l'orde i sostenint un llibre i un lliri, sobre una peanya de núvols i secundat per un angelet als peus. La fornícula que l'acull està flanquejada per dues figures de soldats vestits amb moda romana, aixecats sobre unes mènsules ornades amb uns caps de querubins. Desconeixem la identitat d'aquestes dues figures, però no seria d'estranyar que es tractessin de dos sants màrtirs com els descrits en el dibuix anterior. A nivell tipològic el dibuix mostra un altar format per un bancal o sòcol, una graderia sobre la mesa d'altar, un sagrari –o potser i més probablement una pintura?– als peus del titular i, dalt de tot, al cimaci, un entaulament que es tanca amb una estructura d'arrel clàssica, però amb profusió de garlandes i volutes entortolligades que fan de marc per a una pintura d'aires propers al rococó.

És probable que aquests dos dissenys fossin models o traces d'un mateix retaule, presentats amb la finalitat d'oferir al client promotor de l'encàrrec dues propostes

Fig.3. Francesc Tramullas, *Traça de retaule dedicat a sant Gaietà*. Col.Mercader (dibuix posat a contrallum)

decoratives lleugerament diferenciades per tal d'embellir l'espai de culte on l'obra estava destinada. Copsem en ambdues obres els mateixos protagonistes, però en el primer dibuix, per exemple, hi veiem uns angelets a l'àtic acompanyant uns gerros, que en el segon han desaparegut. La principal diferència entre les dues traces la veiem en el tancament dels cossos laterals. Mentre que en el dibuix descrit per Bassegoda apreciem una posició un xic reculada dels carrers o braços laterals respecte el cos central del moble, atorgant-li a aquest la preeminència. En el dibuix recentment trobat veiem com els cossos laterals s'atansen lleument en forma de curvatura cap endavant fins gairebé la mesa d'altar, apropant-se al fidel. Els subtils tocs d'aiguada grisa aconsegueixen recrear l'efecte realista i ombrívol de la planta

trencada, convexa. Amb tot sembla que inicialment Tramullas tenia un altre idea en ment. El dibuix estudiat amaga una sorpresa ja que té encolats molt dissimuladament dos petits trossos de paper en els carrers laterals del retaule que tapen una proposta diferent i que en origen constava de dues portes laterals amb pintures dins d'uns marcs rococó i que es tancaven per dalt amb unes petites gerres (fig.3). Aquest disseny alternatiu tan sols es pot apreciar si es posa el dibuix a contrallum. Funciona talment com si fos un *pentimenti* i evidencia una altre enginyosa proposta creativa, segurament descartada per l'artista o bé pel client.

Continuant amb les diferències entre el dibuix descobert i l'estudiat per Bassegoda, en la primera traça l'autor tria la columna i les pilastres de capitells corintis com element sustentant del moble, mentre que en la segona opció només hi veiem pilastres d'aquest ordre. També s'observa un major grau de detallisme en aquest segon disseny; per exemple en l'extensió de l'aiguada grisa per contornejar el volum de la fornícula, en la mateixa mesa d'altar, o en les formes del retaule cenyides als murs d'una paret que hem d'imaginar que devia ser com una capella. Com sigui, no tenim cap mena de dubte en afirmar que l'autor d'aquest dibuix és el mateix que el de la primera traça. L'ús de l'ordre corinti,

seguint idèntic ús gramatical, així com i sobretot el traç discontinu de la ploma que perfila les figures i que es completa amb l'hàbil toc d'aiguada, ens mostra un estil molt definit i particular. Una comparació amb tres dels dibuixos de l'antiga col·lecció Raimon Casellas conservats al Gabinet de dibuixos i gravats del Museu Nacional d'Art de Catalunya, i estudiats per Marià Carbonell, no fa més que corroborar la hipòtesi que es tracta d'una obra del més jove dels germans Tramullas (*La Col·lecció ...* 1992:111-114), no recollida en la recent tesi doctoral d'Anna Trepà intitulada *L'obra de Manuel i Francesc Tramullas en l'art català del segle XVIII. Estudi i catàleg* (Trepà 2018).

Ara per ara, desconeixem el lloc o el destí per on es va crear aquest dibuix. En principi vàrem pensar que potser la traça estudiada, juntament amb l'anterior, varen ser emprades per a la construcció d'un retaule dins la casa *mater* de l'orde dels Teatins a Barcelona, qui tenien en sant Gaietà de Thiene el seu patró i fundador.³ L'església i convent dels Teatins a Barcelona es trobava a l'antiga plaça de Santa Anna, davant el carrer Canuda, espai ocupat avui per un tram del concorregut Portal de l'Àngel.⁴ Aixecat durant la segona meitat del Sis-cents l'element més predominant a l'exterior del temple era l'estàtua de pedra de sant Gaietà, ubicada dins d'una mena de nínxol sobre la porta, realitzada per l'escultor barroc català Andreu Sala (1627- ca. 1700) que es conserva al Museu Nacional d'Art de Catalunya. La Desamortització del 1835 forçà el canvi d'ús de l'immoble, que deixà de ser un centre de culte per a passar a ocupar diverses funcions socials fins a la seva demolició vora 1940-1945.⁵ Dues fonts descriuen la decoració interior de l'església dels Teatins abans de llur desaparició. Una és la *Guia-Cicerone de Barcelona...* d'Antoni de Bofarull (1847). L'altre és el conegut llibre *Las Casas de Religiosos de Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX* del pare Gaietà Barraquer i Roviralta (1906:327). Per desgràcia cap de les dues referències bibliogràfiques esmenten res sobre l'existència d'un retaule atribuït o traçat per Francesc Tramullas. Sí, en canvi, recullen descripcions

3. Gaietà de Thiene (Vicenza, 1480 – Nàpols, 1547) va ser prevere italià i, juntament amb el papa Pau IV, fundà el 1524 l'orde dels anomenats Clergues regulars o Teatins; un orde que propugnava restablir en el clergat la regla de la vida apostòlica i que es va estendre amb rapidesa, primer per Itàlia (Verona, Nàpols) i després per Espanya (Madrid, Saragossa i Barcelona), França, Portugal, el centre i Nord d'Europa, fins arribar a les Índies Orientals ja mitjans segle XVII (Giorgi 2002:82).

4. A Barcelona el primer convent de l'orde el funda entre 1631-1632 –segons discrepen algunes fonts– l'italià Plácido Mirto Frangipani (Barraquer 1906:237).

5. Va ser usat per a usos universitaris, com a escola de sordmuts, com a centre residència de familiars militars, com a teatre (rebé el nom de Teatre Tirso de Molina), caserna de bombers i jutjats municipals. Arran dels bombardeigs de la Guerra Civil l'antic convent i església foren enderrocats (1940-1945) i anys després es construí allà mateix la Seu de l'Institut Municipal d'Estadística. Vegeu: *Barcelofilia. Inventari de la Barcelona desapareguda*, dilluns 16 de maig de 2016 (església de Sant Gaietà i convent dels Teatins. Plaça de Santa Anna: <<http://barcelofilia.blogspot.com/2016/05/esglesia-de-sant-gaieta-i-convent-dels.html>> (consultat octubre 2019).

de les pintures realitzades pel seu germà Manuel (1715-1791) a la cúpula de l'església.⁶ També tenim informació sobre la participació del seu contemporani, l'escultor Pere Costa (1693-1761) en l'execució d'un retaule de pedra al presbiteri, i de les obres dels escultors més tardans Joan Enric (1743-1795) i Pau Serra (1749-1796), autors d'unes figures de marbre i medallons en baix relleu al creuer del temple.⁷ Deixant de banda la presència en el temple d'artistes de reconegut prestigi dins la història de l'art català, l'interior de l'església estava ornat per un conjunt de sis altars de reduïdes dimensions situats dins les capelles en els murs laterals.⁸ Es tracta d'obres senzilles d'autors anònims que ens porten a dubtar seriosament que el retaule traçat per Francesc Tramullas hi figurés entre aquests. De ser així, Barraquer no només s'oblida d'esmentar-lo, sinó que l'autor només descriu una única figura, la del titular sant Gaietà, situada a la capella del costat de l'Evangeli, annexa al creuer, i detalla que la construcció del retaule on anava dita obra s'acaba el 1819; una data massa retardatària que, pensem, fa del tot inviable que puguem lligar aquesta obra amb la traça objecte d'aquest estudi.

El més probable és que, de ser utilitzada, aquesta traça fos emprada per a la creació d'un retaule de mides discretes, probablement per a una capella lateral dins d'una església. Un cas semblant a aquest tema, avui el podem veure si visitem l'església barroca de Sant Sever al costat de la Catedral de Barcelona (salvada, com poques, del foc i les cendres de la Guerra Civil per la seva proximitat al Palau de la Generalitat). Trobarem que els quatre altars laterals d'aquest temple –per desgràcia encara anònims–, són obres realitzades a partir de la segona meitat del segle XVIII que guarden moltes analogies i correspondències tipològiques respecte la nostra traça. Desaparegudes les columnes salomòniques de finals del Sis-cents i de primeres dècades del Set-cents, apreciem en aquestes obres un barroc tardà ja d'arrel classicista, amb predomini de l'estructura arquitectònica, poca mobilitat en planta i on el protagonisme recau en les escultures que –disposades davant columnes i sobre unes protuberants mènsules– són les que interpel·len més directament als espectadors. De tots aquests retaules, pensem que el de la Mare de Déu del Roser (fig.4), el de Sant Josep Oriol, Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista (fig. 5) són els més semblants al dibuix estudiat.⁹

6. Consulteu la tesi de llicenciatura de Carme Miquel i Catà (1986-I:79). Mes recentment el treball de Màster d'Anna Trepal (2012-2013:121) i la seva tesi doctoral sobre l'obra dels Tramullas (2018).

7. Vegeu Bofarull 1847:90 i Barraquer 1906:329. Els treballs sobre marbre i pedra, recomanats cada cop més en els ambients acadèmics lentament s'anaren introduint en les pràctiques escultòriques del país davant la predilecció mostrada durant centúries per la talla sobre fusta.

8. Hi havia un retaule dedicat a la Verge del Rosari, un altre a la del Pilar, un tercer dedicat al sant Sepulcre, un quart segurament al Sagrat Cor de Jesús, un altre a santa Rosalia i un darrer a sant Julià, patró dels mercers i botiguers.

9. Per eixamplar la mirada fora de Barcelona també pensem que tipològicament el dibuix estudiat guarda

Fig.4 i 5-a. Esquerra, *Retaule de la Verge del Roser* i dreta *Retaule de Sant Josep Oriol*, església de Sant Sever, anònims, segona meitat segle XVIII. (Reprod. Subirana;Triadó 2008:112 i 113).

Fig.5-b. Lluís Bonifàs Massó, *Retaule de la Verge de la Victòria* (aprox.1762) Convent de Francesc de Paula, Valls.

Arribats a aquest punt no volem passar per alt la gran semblança que la traça estudiada guarda amb el *Retaule de Sant Pau* de la catedral barcelonina que abans hem esmentat (fig.6). Empresa realitzada a partir de la traça de Francesc Tramullas (1769) i executada per l'escultor Carles Grau (1714-1798) i el daurador Francesc Petit, però dirigida pel jove dels Tramullas. L'encàrrec neix a partir de la petició testamentària del canonge Josep Nadal, promotor de l'obra, qui segurament devia conèixer l'artista i degué establir amistat, tal i com es desprèn per la petició expressa a que ell fos específicament l'autor (Pérez 2001:260). Voluntat que es va

algunes semblances amb el *Retaule de la Verge de la Victòria*, dins el convent de Sant Francesc de Paula de Valls, obra de Lluís Bonifàs i Massó i acabat el 1762. (<http://pagines.uab.cat/recercaixa.artenperill/file/61>).

Una traça inèdita per a un retaule de Francesc Tramullas

Santiago Mercader i Saavedra

Fig.6. *Retaule de Sant Pau*, catedral de Barcelona (1769-1770). Traça i pintura de Francesc Tramullas; escultura de Carles Grau; policromia de Francesc Petit. (Sant Gaietà, de mitjan del s. XVIII amb l'afegit d'un nou Nen Jesús de mitjan del s.XX de l'Escola d'Arte Cristiano d'Olot). Fotografia de l'autor.

acomplir a mitges ja que, si bé és cert que la traça que inspira el disseny és de la seva mà i que també pintà la tela de l'àtic amb referències a les antigues advocacions de la capella, en canvi l'artista preferí cedir la tasca de la policromia del moble a Francesc Petit, segurament daurador de la seva confiança. No en sabem la causa, però potser respon al fet que el barceloní es trobava enfeinat executant altres dels seus nombrosos encàrrecs. Cal no oblidar que arran de la seva tasca docent en l'escola fundada juntament amb el seu germà Manuel, els Tramullas varen aplegar al seu voltant un nombrós grup d'artistes entre els quals també es trobava l'escultor barceloní Carles Grau –ahora deixeble de Pere Costa–.¹⁰

En la distribució general, l'arquitectura del retaule és molt similar a la de la traça: consta de tres carrers, el central més desenvolupat on hi destaca una fornícula erigida sobre una curta graderia, als costats es drecen ornades peanyes o mènsules que aixequen les figures laterals. Un discret acabament de l'àtic amb un medalló irregular per a disposar una pintura i uns gerros o volutes als costats, etc. En conjunt s'aprecia la preferència per l'ordre corinti (en el dibuix en forma de pilastres, en l'altar a base de columnes).

Potser la major diferència la trobem en el fet de veure una quarta figura al retaule, als peus del titular, sobre la graderia, espai que al dibuix estudiat es reserva per a mostrar un marc rococó amb una pintura. En l'altar, efectivament, veiem un sant Gaietà que no és de Carles Grau, sinó que va pertànyer a un altre peça retaulística. Es tracta d'una figura de

10. Vegeu Pérez 2001:267. Les correspondències entre artistes diversos, tant pintors, escultors i arquitectes i mestres d'obra a la Catalunya del Barroc és un fenomen molt interessant que, en alguns casos, també implicava l'entrecruament dels llaços familiars. L'amic i col·laborador dels Tramullas, Carles Grau, per exemple, va ser qui es convertí en el cap de família de Pere Costa, passant a ser el dipositari del llegat artístic i intel·lectual de l'escultor.

mitjan segle XVIII, reubicada allà cap els anys cinquanta del segle XX, al mateix lloc on originàriament hi havia una pintura (com la que Tramullas perfila en el seu disseny o traça). Disposem de dues fotografies antigues que mostren aquest canvi. En la primera (fig.7) veiem l'Altar de sant Pau tal i com era als anys trenta del segle XX. Si ens fixem en detall, observarem al centre del bancal una pintura amb un Naixement de Crist (la fotografia facilitada per Ainaud, Gudiol i Verrié en *La Ciudad de Barcelona* (1947:524 il.) permet veure –encara que amb dificultats–, una tela a la predel·la que avui està desapareguda.¹¹ La segona imatge (fig.8), de la mateixa època, ens mostra la mateixa figura de sant Gaietà en un altre altar, concretament dedicat a sant Climent, i situat al claustre de la catedral; el sant teatí (acompanyat a l'altre banda per un sant Joan Nepomucè) va romandre allà fins poc després de la Guerra Civil, quan la peça viatjà fins al *Retaule de Sant Pau*.¹²

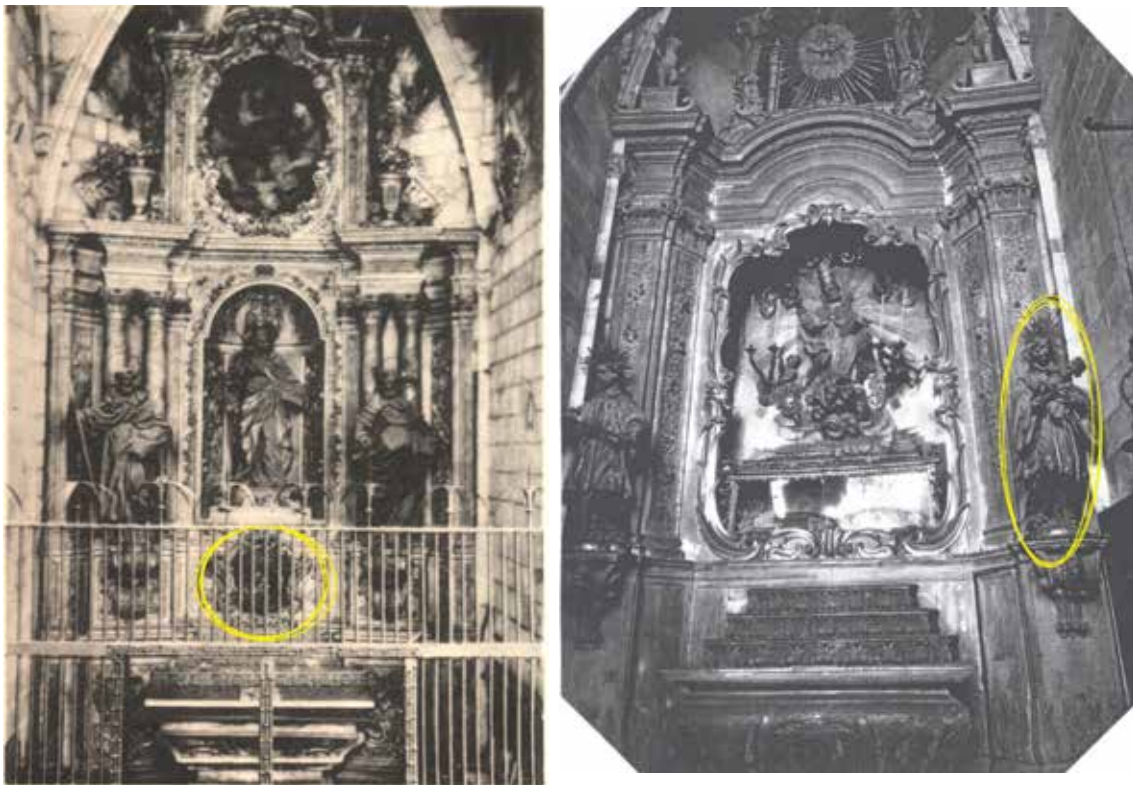

Fig. 7 i 8. Esquerra *Retaule de Sant Pau* (un breu canvi d'advocació va fer que el titular es transformés en un sant Jaume). Al bancal, dins del cercle veiem la pintura amb un Naixement, desapareguda segurament el 1949. Reprod. Ainaud, Gudiol i Verrié 1949.

Dreta *Retaule de Sant Climent*, segle XVIII. La figura de la dreta és el sant Gaietà que viatjà al *Retaule de Sant Pau* els anys 50. Imatge: Arxiu Mas, Clixé Gudiol A-3643;CB-2244.

11. Anna Buti (novembre 1989), autora de les fitxes de l'*Inventari d'Esglésies de Catalunya* (ACB) confirma que en origen hi havia un *Naixement de Crist* al bancal. Per cert, durant un breu lapse de temps l'altar canvià de titularitat passant a ser de Sant Jaume, fet que es va resoldre vestint la talla amb la indumentària de pelegrí (tal i com es veu lleument en la fotografia).

12. IAAH. Arxiu Mas, *Retaule de sant Climent Papa, sarcòfag de sant Narcís i escultures laterals de Francesc de Borja i de sant Gaietà*.

Per què es va produir aquest canvi? Aprofitem aquest espai per explicar-ho atès que cap font bibliogràfica de la catedral a dia d'avui ha recollit la informació. Segurament es degué a un accident que succeí a la Seu l'any 1949. Els antics fulls diocesans de la catedral ens donen la notícia: «A causa de la fuerza expansiva de las materias del artefacto que explotó en el interior de nuestra Catedral el día 3 de junio último [1949], sufrió serio desperfecto el cuadro que hay en la parte superior del altar de San Cayetano. Es una Santa Cecilia, debida al reputado pintor Viladomat [sic.]». ¹³ Una acurada recerca als diaris de l'època per saber els detalls d'aquest desafortunat incident ha estat infructuosa. Aquesta nota només parla de la pintura superior –per cert, de Tramullas no pas de Viladomat, com s'equivoca l'autor–, que quedà certament afectada, tal i com s'aprecia en diverses fotografies d'abans i després de l'explosió. ¹⁴ La tela de l'àtic restà amb grans esquerdes, va patir la pèrdua de capa pictòrica, sobretot a les cares de santa Marta i sant Restitut, i quedà en fràgil estat de conservació, fet que obligà a fer una mena de «cura d'emergència» per consolidar els trossos malmesos (duta a terme pel decorador Antoni Serra i Llorens). ¹⁵ Quasi cinquanta anys després, el 1994 es tornà a fer una altre intervenció que podríem definir de «conservació preventiva» i que permeté el reintegrament de les pèrdues de capa pictòrica i l'aplicació d'una neteja general que millorà l'aspecte global. ¹⁶

Pel que fa a la pintura del bancal, no hem trobat cap menció en les fonts consultades. Pensem que d'alguna forma hagué de patir els efectes d'aquesta explosió, per què: com si no podem explicar la desaparició d'una pintura del millor pintor català de la segona meitat del XVIII i que a més pateixi del més absolut silenci i nocturnitat? Cap font, ni document escrit ni oral, ens ha donat resposta a la recerca feta. Sabem que la figura de *Sant Gaietà* a la predel·la del retaule catedralici no era originària del retaule, ¹⁷ com sigui, no sabem com, va ser incorporada al moble sufragat pel canonge Nadal els anys 50 del passat segle. Explicar aquest episodi ens permet entendre que la tipologia d'ambdues obres, tant del *Retaule de Sant Pau* com la traça del dibuix objecte d'aquest estudi, són tocants i responen certament a una tipologia tramullenca, de clar predomini arquitectònic

13. «Hoja Diocesana», núm. 39, Barcelona, Publicada por la Asociación de Eclesiásticos para el Apostolado Popular, Ed. Altés, 25 septiembre de 1949, p.156.

14. IAAH. Arxiu Mas, Clixé CB-2248 bis (fotografia del 1945) i IAAH. Arxiu Mas, ECM-00651 (fotografia dels anys 90).

15. «Hoja Diocesana» 1949:156.

16. Agraïm a Carles Espinalt que ens donés notícia d'aquesta darrera restauració el 1994. Tot i això, la pintura té encara marcades les empremtes d'aquest incident, cosa que ha fet minvar llur qualitat artística.

17. Com tampoc és original el nen Jesús que sosté entre els braços el sant i fundador dels Teatins. Aquest infant és obra de l'Escola d'Olot del *Arte Cristiano* probablement feta expressament per a l'ocasió (com el nimbe o la peanya del sant, dissenyats cap els anys cinquanta per a la seva nova ubicació al *Retaule de Sant Pau*).

i on pintura i escultura es combinen per vestir aquests mobles de l'aparell escenogràfic necessari al servei de la litúrgia.

Per desgràcia no sabem si aquest dibuix es traduí mai en fusta. De ser així, no sabem on es muntà i en quina capella d'església, potser pogué servir com a decoració. Tot i que cada cop sabem més del període del barroc català, i per tant tenim la fortuna d'anar avançant en el seu estudi i recuperació, les pèrdues del passat són, en molts casos, irrecuperables per més esforços que a dia d'avui hi esmercem.

FONTS DOCUMENTALS

Arxiu Catedral de Barcelona (ACB)

ACB. *Inventari d'Esglésies de Catalunya* (IEC), núm. 974, sèrie 009 (fitxes de Anna Buti -novembre 1989).

Institut Amatller d'Art Hispànic (IAAH)

IAAH. Arxiu Mas, *Retaule de sant Climent Papa, sarcòfag de sant Narcís i escultures laterals de Francesc de Borja i de sant Gaietà*. Clixé Gudiol A-3643; CB – 2244

IAAH. Arxiu Mas, "Noticia sobre el l'altar de san Gaietà a la catedral de Barcelona". Clixé CB-2248 bis (fotografia del 1945).

IAAH. Arxiu Mas, ECM-00651 (fotografia dels anys 90).

BIBLIOGRAFIA

Ainaud, Juan; Gudiol, Josep; Verrié, F.P. (1947), *La ciudad de Barcelona*, 2 vols, Madrid, Catálogo Monumental de España, CSIC Instituto Diego Velázquez, 1947, imatge 524.

Alcolea, Santiago (1969), «La Pintura en Barcelona durante el siglo XVIII», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, núm. XV (1961-1962), tesi Doctoral, Ayuntamiento de Barcelona, 1969, p. 179.

Barraquer Roviralta, Cayetano (1906), *Las casas de religiosos de Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, 2 vols., Barcelona, Altés y Alabart, 1906, p. 327.

Bassegoda, Bonaventura; Ramon, Artur (1993), *Raiz del Arte. Una exposición de dibujos antiguos (Siglos XVI al XIX)*, Barcelona, catàleg galeria Artur Ramon, 1993, fitxa 1, p. 10-11.

Bassegoda i Hugas, Bonaventura (2015), «Panorama del dibujo ornamental y de retablos en Cataluña», *Dibujo y ornamento. Trazas y dibujos de artes decorativas entre Portugal, España, Italia, Malta y Grecia*, Estudios en honor de Fuensanta García de la Torre, Ed. Sabina de Cavi, Diputación de Córdoba - De Luca Editori d'Arte, 2015, Córdoba - Roma, p. 236-237.

Bofarull, Antonio de (1847), *Guia-Cicerone de Barcelona o sea viajes por la ciudad*, Barcelona, Imprenta de Fomento, 1847.

Una traça inèdita per a un retaule de Francesc Tramullas

Santiago Mercader i Saavedra

Giorgi, Rosa (2002), *Santos*, Electa, Barcelona, 2002, p, 82.

«Hoja Diocesana» (1949), núm. 39, Barcelona, Publicada por la Asociación de Eclesiásticos para el Apostolado Popular, Ed. Altés, 25 septiembre de 1949, p. 156.

La col·lecció Raimon Casellas. Dibuixos i estampes del Barroc al Modernisme del Museu Nacional d'Art de Catalunya (1992), Barcelona, 1992, fitxes 35 a 37, p. 111-114.

Martinell, César (1954), «Las viejas trazas», *Butlletí de la Biblioteca-Museu de Balaguer*, Vilanova i la Geltrú, 1954, p. 31-36.

Mas, Josep Pbre. (1906), «Taula dels altars y capelles de la Seu de Barcelona», *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, v.I, Ed. Jaume Vives, 1906.

Miquel i Catà, Carme (1986), «Manuel i Francesc Tramullas, pintors», tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1986, v.I, p. 79.

Pérez Santamaría, Aurora (2001), «El retaule de Sant Pau de la catedral de Barcelona (1769-1770)», *Estudis històrics i documents dels Arxius de Protocols*, 19, 2001, p. 265.

Subirana Rebull, Rosa Maria; Triadó Tur, Joan Ramon (2008), *Memòria del Barroc. Tresors de la catedral de Barcelona*, Museu Diocesà de Barcelona, 2008, p.112 i 113.

Trepat Céspedes, Anna (2012), «Manuel i Francesc Tramullas. Estat de la qüestió. Del segle XVIII a l'actualitat», treball de Màster en estudis avançats en Història de l'Art, Universitat de Barcelona, 2012-2013, p. 121.

RECURSOS WEB

Barcelofília. Inventari de la Barcelona desapareguda, dilluns 16 de maig de 2016 (Església de Sant Gaietà i convent dels teatins. Plaça de Santa Anna: <<http://barcelofilia.blogspot.com/2016/05/esglesia-de-sant-gaieta-i-convent-dels.html>> (consultat octubre 2019).

Trepat Céspedes, Anna, «L'obra de Manuel i Francesc Tramullas en l'art català del segle XVIII», tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2018 - <https://www.tdx.cat/handle/10803/667219#page=1> (consultat 2019).

Valls, església de Sant Francesc, Retaule de la Verge de la Victòria, Lluís Bonifàs Masó. jpg | Art en perill, <<http://pagines.uab.cat/recercaixa.artenperill/file/61>> (consultat 2020).